

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 25, Sayı/Issue: 47, Yıl/Year: 2023 (Haziran/June)

**Muhammed İffet Şarkavî. Çağdaş Dinî Düşünce: Modern Dönem
Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi. çev. Orhan Atalay - Veysel
Güllüce. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019, 310 s.**

Değerlendiren/Reviewed by

Zeynep Ceran

Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı – Dr.,
Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Theology, Department of Tafsir.

zceran@cumhuriyet.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7975-0781>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 01/02/2023

Kabul Tarihi/Date Accepted: 10/04/2023

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2023

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Öz

Prof. Dr. Muhammed İffet Şarkavî, *Çağdaş Dinî Düşünce: Modern Dönem Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi* adlı çalışmasında "çağdaş sorunlar karşısında dinî düşüncenin vereceği cevaplar neler olabilir?" sorusuna cevap aramaktadır. Eserin temel gayesi genelde tüm müslümanların bu sorunlara çözüm üretebilmek için sergiledikleri felsefî, kelâmî, hukukî gayretleri incelemek; özelde ise çağın problemleri karşısında müslüman müfessirlerin konumunu ortaya koymaktır diyebiliriz. Müellif müfessirlerin özellikle on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda yoğunlaşan sömürgecilik faaliyetlerinin İslam coğrafyasında sebep olduğu siyasî, ekonomik, kültürel bunalımlara çözüm sadedinde ortaya koydukları fikir akımlarıyla ilk dönem İslamî kaynaklarında geçen düşünce esasları arasında çok önemli ortak noktalar bulunduğu kabulünden hareket etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Çağdaş Dinî Düşünce, Analitik İnceleme.

Abstract

Muhammed İffet Sarkavi, in his work titled "*Çağdaş Dinî Düşünce: Modern Dönem Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi*" seeks an answer to the question of "what can be the answers of religious thought in the face of contemporary problems?". We can say that the main purpose of the work is to examine the philosophical, theological and legal efforts of all Muslims in general in order to find solutions to these problems and in particular, it is to reveal the position of muslim commentators in the face of the problems of the age. While doing this, the author acts on the assumption that there are very important common points between the ideas that the commentators put forward as a solution to political, economic and cultural crisis caused by the colonial activities that intensified in the nineteenth and twentieth centuries, and the principles of thought in the early Islamic sources.

Keywords: Tafsir, Modern Religious Thought, Analytical Review.

Dünya hayatının farklı alanlarında insanlar ilahî vahyin rehberliğe ihtiyaç duymaktadır. Bu durum Kur'an'ın muhatap aldığı toplumlar için de geçerlidir. Vahyi nazil eden irade Yüce Yaratıcı olmakla birlikte, onu hayatına aksettirmek ve karşılaştığı sorunlara onunla çözüm üretmek insana düşmektedir. İnsanın bu yoldaki vasıtası kendi düşünsel çabasıdır. Dolayısıyla ilim olarak farklı tanımları yapılırsa da, esasında insanın vahiy odaklı düşünsel yolculuğunun adıdır tefsir... Fakat bu yolculuk sadece insanın kendi aklî melekelerinden değil, yaşadığı dönemin olaylarından, getirilerinden ve sorunlarından büyük oranda etkilenmektedir. İnsanın, vahyin rehberliğine duyduğu ihtiyaç bakî kalsa da bunun gerçekleştirilme şekli ve yoğunluğu dönemler ve coğrafyalar arasında fark edebilmektedir. Müslüman toplumların hızla yayılan sömürgecilik faaliyetleri yüzünden askerî, siyasî, ekonomik ve kültürel darboğazlardan geçtiği, fiziksel ve ruhsal pek çok imtihanla sınındığı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllar, tefsire duyulan ihtiyacın da aynı hızla arttığı dönemler olmuştur. Bu eserde, aslen Mısırlı olup, Ayn-Ş-Şems ve Bahreyn Üniversiteleri İslamî ilimler ve Edebiyat fakültelerinde hocalık yapmış olan merhum Muhammed İffet Şarkavî, gerek bu olayları kendi ülkelerinde bizzat yaşayan gerekse onlara bir şekilde şahitlik eden müslüman aydınların çağın sorunlarına çözüm sadedinde ürettikleri fikirleri tahlil etmektedir. Eser ilk olarak 1963 yılında yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış, ardından genişletilerek *el-Fikru'd-Dinî fi Muvâceheti'l-Asr* adıyla kitap olarak yayınlanmıştır. 2001 yı-

İnada aynı mütercimler tarafından “Çağla Yüzleşmede Dinî Düşünce / Modern Dönem Tefsir Çalışmaları Üzerine Analitik Bir İnceleme” adıyla Türkçe’ye kazandırılan eser, 2019 yılında, değerlendirmeye esas aldığımız haliyle yeniden basılmıştır. Müellif bu eserinde, “dinî düşünce” olarak isimlendirdiği tüm yaklaşımları eleştirel bir yöntemle analiz etmiştir.

On bölümden oluşan eserin birinci bölümünde modern dönem öncesi tefsir faaliyetleri incelenmiştir. Müellif tefsir tarihindeki modern dönem öncesini, pratik tefsir dönemi, teorik tevîl dönemi ve duraklama dönemi olarak üç devreye ayırmıştır. Bu ayırmda pratik tefsirden kasıt Hz. Peygamber’in vahye dair açıklamaları, uygulamaları ve bunlardan beslenen geniş rivayet külliyyatıdır. Müellif bu dönemi vahyin hayata aktarılmasında kilometre taşı olarak görmektedir. Teorik tevîl dönemi ise tefsir ile tevîl farkının yoğun tartışmaların konusu edildiği, özellikle Mutezilî tefsir anlayışı ile tasavvufî yaklaşımın karşı karşıya geldiği yıllardır. Müellif herhangi bir yaklaşımdan yana olmak yerine, tüm anlayışların olumlu ve olumsuz yönlerini değerlendirmek şeklinde mutedil ve ilmî ahlâka uygun bir tavır sergilemiştir. Duraklama dönemi ise adından da anlaşılacağı üzere İslam dünyasının Moğollar başta olmak üzere farklı askerî ve toplumsal imtihanlardan geçtiği, bu yüzden ilmî faaliyetler açısından hızla gerilediği ve tefsirin şerh ve hâşiye yazımı ile sınırlı kaldığı yılları kapsamaktadır.

Eserin ikinci bölümü Goldziher, Jomier, Baljon gibi oryantalistler ile ez-Zehabî’nin Kur’an ve tefsir hakkındaki eserlerinin ve yorumlarının incelenmesine ayrılmıştır. Müellif bu fikir ve eserlerde hem haklı bulduğu noktaları hem de gerçekliklerden uzak gördüklerini net bir üslupla ifade etmiştir (bk. s. 55, 57, 59, 65, 67, 73, 81, 83). Böylece müellif, çağın sorunlarına karşı müslümanların ürettikleri çözümler ve modern dönem tefsir faaliyetleri hakkındaki düşüncelerine zemin hazırlamış olmaktadır.

Üçüncü bölümde emperyalist Batı güçlerinin on dokuzuncu yüzyıldan itibaren İslam dünyasında gerçekleştirdikleri askerî, siyasî, ekonomik, toplumsal ve kültürel tahribatın izleri sürülmüştür. Müellif Mısır’ın Fransızlarca işgali ile başlattığı süreci İslam dünyasının Batı medeniyeti karşısındaki fikrî mağlubiyeti ile devam ettirmiştir. Müellifin konuyla ilgili vurgusu bahsettiği yenilginin arka planındaki gerçeği gün yüzüne çıkarması açısından önemlidir. Ona göre “batı medeniyeti ile İslam dünyası arasındaki çatışma kuvvet ve canlılık bakımından eşit olmayan iki tarafın mücadelesidir. Fakat unutulmamalıdır ki burada esas olan Batı medeniyeti ile bizatihi İslam’ın kendisi arasındaki bir mücadele değil, müslümanların sönük, donuk ve geri kalmış medeniyeti ile hareket ve hayat dolu, bilimin ve çalışma hararetinin ısıttığı Batı medeniyeti arasındaki mücadeledir” (s. 87). Müellif İslam’ın sebep olduğu değil, bilakis müslümanların kendi zafiyetlerinin yol açtığı yozlaşmalara, geriliklere ve yenilgilere atıflarda bulunmuştur (bk. s. 92, 93). Bu yakla-

şım müslüman coğrafyalarda yaşanmakta olan hadiselerle ışık tutması, “İslam” ile “müslüman” arasındaki farkın netleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. İslam, kendisinden şüphe edilemeyecek kusursuz bir ilahî sistem, müslüman ise bu kusursuz sistemi çeşitli zaafarla, eksiklik, acziyet ve kusurlarla malul bir halde hayata geçirmeye çalışan insandır.

Eserde dördüncü bölümden onuncu bölüme kadar, modern sorunlarla mücadelede Kur'an'dan alınan ilhamla ortaya konan fikirlerin değerlendirilmesi yer almıştır. Bu bölümlerin her birisi İslam dünyasının zor durumda kaldığı farklı bir toplumsal konuya, bununla ilgili yaşanan problemlere ve Abdurrahman, Afganî, Reşit Rıza, el-Meragî, Şeltut ve Cevheri Tantavî'nin geliştirdiği yaklaşımlara ayrılmıştır. Müellif söz konusu problemlerin tek çözüm yolu olarak Kur'an'ın yeniden yorumlanması, İslam'ın ruhuna ters düşmeyecek farklı toplumsal alternatifler aranması ve İslam'ın dinamik yapısına engel teşkil eden bazı Sûfî eğilimlere karşı durulması konularında sözünü ettiği müfessirlerle tamamen hemfikirdir (bk. s. 100, 105, 206, 247, 248, 306, 307). Beşinci bölümde ise müellif, İslam dünyasının Batı medeniyetiyle karşılaşma sürecinde geçirdiği bunalımları ve bunlara çözüm üretmeye çalışan Menar okuluna mensup müfessirlerin ürettiği fikirleri onların delil getirdikleri ayetlerin toplumsal karşılıkları bağlamında analiz etmiştir (s. 120-133). Müfessirlerin fikirlerini eleştirirken dahi onların işinin ne kadar zor olduğunu ifade etmesi ve çabalarının hakkını vermeye özen göstermesi eserin nesnellliğini arttırmaktadır. Müellif tüm yaşattığı acılara rağmen Batı ile karşılaşmanın İslam tefsirinde bir yenilenmeyi ve dinamizmi beraberinde getirdiğini, bunun müslümanlar açısından önemli bir kazanım olduğunu vurgulamıştır (s. 118).

Eserin altıncı bölümü bilim ve fikir hürriyetine ayrılmıştır. Müellif Kur'an'ın bilime ve hürriyete önem verdiğini fakat bunun müslümanlar tarafından yeterince anlaşılammış olduğunu savunmuştur. Ona göre çağdaş müfessirin, bilimi İslam dışı gösteren medrese ulemasına ve onların takipçilerine karşı çıkarken Kur'an'dan ve sahih sünnetten deliller sunması takdire şayandır (s. 137, 141). Bu konudaki çabaların hız kesmeden devam etmesi ve bilimin pratik faydalarının toplumda daha görünür kılınması elzemdir. Fikir hürriyetini de Batıdan devşirme bir sistem olarak değil, İslam'ın kendi ruhundan beslenen prensipler bütünü olarak sunan çağdaş müfessirlerden övgüyle söz etmiştir.

Eserinin yedinci bölümünde Kur'an tercüme meselesine yer verilmiştir. Kur'an ayetlerinin farklı bakış açılarıyla yeniden okunmasının zorunluluğunu vurgulayan müellif, maksadı ne olursa olsun tüm Kur'an tercümelerine mesafelidir. Müellifin özellikle modern Türkiye'de gerçekleştirilen tercüme faaliyetlerinin, Türk dilini Rabbin kitabına ve Elçinin sünnetine tercih etme anlamı ve böylece İslâm'dan kurtulma amacı taşıyan kötü bir niyetin eseri olduğu iddialarına katıldığı anlaşılmaktadır. (s. 179). Hangi topraklarda ve

hangi dil çerçevesinde yapılırsa yapılsın her türlü tercümenin Kur'an'ın asıl metni açısından tehlike teşkil edeceğinin altını çizmiştir (s. 187-194).

Müellif eserin sekizinci bölümünü fikir hürriyeti meselesinden hareketle İslam topraklarındaki yönetim biçimlerinin eleştirisine ve çağdaş müfessirlerin bu coğrafyada demokrasiyi geliştirmek için ortaya koydukları çabalara ayırmıştır. Müellif yönetimde söz sahibi olabilmenin sadece bir siyasî yönelimle değil, insanın varlığına yüklenen anlam ve değerle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, yöneticinin seçimle işbaşına gelmesi olgusu bölgelerdeki halkların selâmeti açısından her dönem önemli olmakla birlikte, sömürgeciliğin soykırımlarla desteklendiği on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl Arap coğrafyasında bir hayat memmat meselesi haline gelmiştir. Zira Batı medeniyetine mensup güçlü devletler bu yüzyıllarda kendi hedeflerini kolaylaştıracak yöneticileri Arap halkların başına getirmişlerdir. Bu türden bir siyasî planın bazı Sûfî tarikatların yöneticiye kayıtsız şartsız itaati emreden öğretileriyle desteklenmesi yıllarca sürecektir işgallere zemin hazırlamıştır. Çağdaş müfessir müslüman coğrafyalarda askerî, siyasî, ekonomik, dinî ve kültürel yıkımları aynı anda getiren bu işgalden kurtuluşun tek yolunun sağlam bir yöneten-yönetilen anlayışından geçtiğinin farkındadır. Bu nedenle demokrasiyi de salt Batıdan gördüğü şekilde değil, kaynağını Kur'anî öğretilere dayandırdığı yepyeni bir modelle ele alır. Bu demokrasi modeline esas teşkil eden ayetler insanda adalet, dürüstlük, merhamet, tevazu, yardımlaşma, takva gibi erdemleri yerleştirmeye çalışan ayetlerdir. Müellife göre çağdaş müfessirin yönetmeyle, itaatle, farklı kabilelere mensup olmakla ve en önemlisi kölelikle ilgili ayetleri yaşanmakta olan hadiselerin ışığında yeni bir bakış açısıyla tekrar yorumlaması bir zorunluluktur. Aksi takdirde örneğin köleliği belli dönemlere ve kişilere hasreden bir anlayış modern köleliği ve köleliğin farklı şekillerini anlamlandıramayacak, İslam coğrafyalarının Batı medeniyetinin kölesi haline geliş sürecini değerlendiremeyecektir. Buradan hareketle müellif, çağdaş müfessirin eşitlik, adalet, özgürlük, sosyal devlet, siyasal erk gibi kavramları doğrudan Batıdan almasına karşı çıkmakta, bunları kendi ilahî kaynaklarından beslenerek yeniden tanımlamaya çağırılmaktadır. Müellif bu konuda Aişe Abdurrahman'dan övgüyle bahsetmektedir. Zira Abdurrahman, Beled suretinde geçen ve "sarp yokuşu tırmanmak" şeklinde temsil edilen köle azadını tüm esir halkların esaretten kurtarılması anlamına geldiğini ifade etmiştir.

Müellif Mısır, Cezayir, İran, Afganistan gibi İngiliz sömürgeciliğinin yayıldığı topraklarda müslümanların yaşadıkları siyasal problemlerle burada yaşayan halkların yanlış Kur'an algıları arasındaki bağlantılara eserinin sekizinci bölümünde yer vermiştir. Ona göre bu halklar Kur'an'ın düşmana karşı birlik ve beraberliği emreden ayetlerini yeterince anlayamamışlar, Arapça'nın ve Kur'an eğitiminin yasaklanmasıyla dinî ve kültürel alanlarda büyük savrulmalar yaşamışlardır. Müfessirlerin çoğunluğu ilk dönemlerde işgallere karşı sadece teorik mücadeleler sergilemişlerdir. Müellif, Afganî ve Abduh'u

başından itibaren tüm ümmetin uyanışını hedefleyen tefsir çalışmalarına yoğunluk vermiş olmakla birlikte olgunlaşmış bir mücadele felsefesi ortaya koymama noktasında eleştirmiştir. Yine de toplumsal ıslah, İslamî ilkelere bağlılık, düşmana karşı birlikte hazırlık yapma, şuraya ve istişareye dayalı bir yönetim sistemi kurma gibi ilkeler etrafında birlik sağlanmaya başlamıştır. İcraatlarını büyük oranda beğendiği müfessirlerin dahi eksik yönlerini açıkça dile getirmekten çekinmeyen müellif, sözünü ettiği müfessirler arasında Cezayir direnişinin simge ismi Abdülhamid bin Badis'i ayrı tutmuştur (s. 203). Zira Bin Badis oluşturduğu tefsir dersi halkalarında genç nesli iç siyasî çekişmelerden uzaklaştırıp asıl yapılması gerekenlere odaklamaya uğraşmıştır.

Müellif eserinin dokuzuncu bölümünü tefsirin toplumsal ıslah üzerindeki rolüne ayırmış; çağdaş müfessirlerin toplumun ıslahı maksadıyla ürettiği düşünceleri, İslam dünyasında hep sorun olarak kabul edilen kadın, ekonomi ve ahlâk konuları üzerinden serdetmiştir. Eserde İslam coğrafyasının yaşadığı sıkıntılar arasında, kadınların sosyal hayattaki konumu, eğitimi, tesettürü, evlenmesi veya boşanması ile ilgili durumlara yer ayrılmıştır. Müellif Batı Medeniyeti ile karşılaşmanın İslam dünyasında kadın konusundaki tartışmaları, fikir ayrılıklarını ve yozlaşmaları beraberinde getirdiğini vurgulamıştır. Burada, ıslahatçı müfessirlerin baş döndürücü bir hızla değişen toplumsal yapıda kadınlara dair meseleleri yeniden ele alma çabalarından övgüyle bahsetmiştir. Müslüman kadının Avrupalı kadınlara özenmesiyle başlayan sürecin aslında İslam dünyasının Batı karşısında aldığı yenilginin ve girdiği aşağılık kompleksinin bir getirisi olduğunu, müslümanların ekonomik, kültürel, sosyal ve siyasî geri kalmışlıktan kurtulmalarıyla müslüman kadının da kendi değerlerine döneceğini belirtmiştir. Ona göre kadının toplumdaki konumu, ekonomik ve siyasî hayata atılması, çok eşle evlilik, boşanma ve tesettür konularında Kur'an'dan, kadını da erkeği de hayra götüren doğru hükümlerin çıkarılabilmesi için ilmî yeterlilik yetmez; yüzünü Batıya değil kendi öz değerlerine gönül rahatlığıyla dönebilen bir topluma ihtiyaç vardır.

Müellif İslam coğrafyasındaki çöküşlerin aslî sebeplerinden gördüğü ekonomik gerilemeye dair önemli tespitlerde bulunmuştur. İslamî ekonomik değerlerin kapitalizm karşısındaki mağlubiyetini, müslümanlar ekonomik faaliyetlerde giderek kabuğuna çekilirken Batının tam tersine dünyaya açılmasına bağlamıştır. Müellife göre çağdaş müfessirlerin bu durum karşısında, Kur'an'ın çalışmayı, üretmeyi, helal kazancı emreden ayetlerini öne çıkarmaları son derece yerinde bir tutumdur. Daha önemlisi, müfessirlerin toplumsal ekonomiyi kendi içerisinde canlı ve dengede tutan ve zekat, infak, sadaka gibi mekanizmaları toplumda etkin tutma çabalarıdır. Ekonomik problemlerin ardından müellif, İslam dünyasının Batı karşısında dik duramayışına sebep olarak gördüğü ahlakî yozlaşmaya değinmiş, bazı çağdaş müfessirleri konuya getirdikleri yaklaşımlar ve çözümler nedeniyle takdir ederken, bazılarını Batı

yanlısı olmakla ve Batının ahlâkî algılarını İslam toplumunda yaymaya çalışmakla suçlamıştır. Toplumsal ahlâkla ilgili olarak, dünyadaki gelişmelerin İslam toplumunda birtakım yenilenmeleri zorunlu kılmakla birlikte, söz konusu “tecdid” düşüncesinin dayanaklarının Kur’an’dan alınması gerektiğini vurgulamıştır. Bazı çağdaş müfessirlerin yaptığı gibi Batının ahlâkî algısının İslam toplumuna uyarlanmaya çalışılması uzun vadede büyük felaketlere yol açacaktır. Dolayısıyla Kur’an ayetlerinin toplumsal yenilenmeye ve gelişmeye zemin teşkil edecek şekilde yorumlanmasında çağdaş müfessire büyük sorumluluk düşmektedir.

Eserin son bölümü Kur’an sözlüğü, konulu tefsir, psikolojik tefsir, Kur’an kıssalarına ve mucizelere yeni yaklaşımlar gibi modern tefsir eğilimlerinin analizine ayrılmıştır. Bu bölümde müfessirlerin bahsi geçen konularla ilgili ortaya koydukları düşünceler salt ilmî çerçevede değil toplumsal yansımaları ile birlikte değerlendirilmiştir.

Muhammed İffet Şarkavî’nin İslam dünyasındaki çağdaş problemlerin çözümüne yönelik çabaları ele aldığı bu eser tefsir literatüründe önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Zira müslümanların Kur’an’a yaklaşımları analiz edilirken, modern müfessirin çağın problemlerini kimi zaman bizzat yaşayan kimi zaman da şahitlik eden birey olarak toplumdaki özel konumu sorgulamıştır. Esere yönelteceğimiz en önemli eleştiri ise müellifin bir taraftan modern dönemin tüm müslümanlara getirdiği problemleri tahlil ederken diğer taraftan Arap milliyetçiliğini öne çıkarmasıdır. Örneğin sadece Arap coğrafyasını değil Anadolu dâhil pek çok bölgeyi etkileyen işgaller konusunda Batının yayılmacı milliyetçiliğinin karşısına “tarih, dil, istikbal ve semavî mesajın tüm insanlığa ulaştırılmasını Arap milletinin omuzlarına yükleyen dinin gerektirdiği vahdet” olarak tanımladığı Arap milliyetçiliğini yerleştirmiştir (s. 152). Müellif hilafetin modern dünyada eski anlamını yitirdiğini ifade eden müfessirlerden yana tavır koyarken (s. 211) İslam birliğini sağlamanın gereğine inanmaya devam etmiş; fakat tüm insanlığın tek bir aile olduğuna işaret eden ayetleri zikretmesine rağmen İslamî birlikten büyük oranda Arap birliğini anlamıştır (bk. s. 219, 222, 225, 226). Nitekim Arap birliğini savunan ve örneğin “Allah bu tabiiyeti kendi dini ve beşerî kafiye için seçmiştir.” “Allah bizi bu kocaman emanet için tercih etti.” diyen ve “Kur’an’da ilahî mesajın taşıyıcıları olmaları vasfıyla Arapların İslâm’da bir şâna sahip olduklarını ilham eden bazı ayetleri” açıklayan müfessirlerin çalışmalarından övgüyle söz etmiştir (s. 226, 227). Müellif “İslam dininin Arap milliyetçiliği için bir dayanak teşkil ettiğini, Batı milliyetçiliğinin ise dinden kopuş olduğunu ve Arap milliyetçiliğinin bizzat dinin kendi eseri olduğunu” vurgulamıştır (s. 228). Kanaatimizce müellifin bu söylemleri en iyimser ifadeyle “yanlış anlaşılmaya müsaittir.” Arap topraklarında işgalci güçlere karşı verilen mücadeleden övgüyle bahsederken (s. 217) aynı dönemlerde yaşanan Anadolu tecrübesini görmezden gelmiş ve “tüm kapılarını Batı uygarlığının her türlü değeri

için açan ve böylece uygarlık alanındaki varlığını ve uluslararası saygınlığını kaybeden Türkiye" ifadelerini kullanmıştır (s. 282). İslam coğrafyalarında farklı milletlere mensup müslümanların gösterdikleri çabaların ve fedakârlıkların önemsenmemesini doğru bulmamız mümkün değildir.

Eserin son derece yoğun içeriği bölümler ve bu bölümlerin kendi alt başlıkları arasındaki insicamı olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum eserin içeriğini dağınık hale getirdiği için müellifin savunduğu düşüncelerin bir bütünlük içerisinde kavranmasını zorlaştırmıştır. Örneğin fikir hürriyetinin ele alındığı bölümün ardından gelmesi gereken siyasete dair bölümün öncesine Kur'an tercümeleleri bölümü yerleştirilmiştir. Yine modern tefsirde edebî yönelişlere ayrılan onuncu bölümün eserin asıl konusuyla bağlantısının yeterince kurulamadığı kanısındayız. Bunlarla birlikte kanaatimizce, tefsir alanına sosyolojinin, psikolojinin, ekonominin, hukukun vs. dâhil edilmesi hasebiyle bu eser interdisipliner bir çalışma mahiyetindedir ve pek çok farklı kuşatılmanın ortasında ayakta kalmaya çalışan İslam dünyasının bu türden çalışmalarına her dönemde ihtiyacı vardır.

Kaynakça

Şarkavî, Muhammed İffet. *Çağdaş Dinî Düşünce: Modern Dönem Tefsir Akımlarının Analitik İncelenmesi*. çev. Orhan Atalay - Veysel Güllüce. İstanbul: Ravza Yayınları, 2019.